

Андреа МАТИЈЕВИЋ*
Институт за политичке студије, Београд

**СТРАТЕШКА (НЕ)СТАБИЛНОСТ 21. ВЕКУ –
ИЗМЕЂУ РАЗОРУЖАЊА И ПРОЛИФЕРАЦИЈЕ**
Марина Костић Шулејић: *Стратешка стабилност
у мултиполарном свету*. Београд: Институт за
међународну политику и привреду, 2022, 259 стр.

Специјална војна операција Русије у Украјини која је покренута 24. фебруара 2022. и којој се ни почетком друге половине 2023. године не назире крај, довела је односе између „колективног Запада” и Русије до врхунца тензије. Чини се да је, услед оваквих односа, дошло до успостављања консензуса између шире и академске јавности о томе да је фебруара 2022. године почео „нови Хладни рат”. Па ипак, свет се данас драстично разликује у односу на онај у тренутку завршетка првог Хладног рата пре више од три деценије. Највеће разлике огледају се у последицама настајућег мултиполарног света

као крајњег исхода глобалног надметања великих сила, али и у страху од глобалног рата уз употребу нуклеарног оружја. У свету који је да-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

нас обележен безбедносном дилемом главних актера на међународној сцени поставља се питање да ли је уопште могуће успоставити тзв. стратешку стабилност. Монографија др Марине Костић Шулејић наслова „Стратешка стабилност у мултиполарном свету” објављена у издаваштву Института за међународну политику и привреду нуди одговоре на многа питања и дилеме у вези са овим концептом, истовремено укључујући и елементе прогнозе, а све то уз посебан осврт на улогу нуклеарног наоружања у очувању стратешке стабилности као једној од кључних области за глобалну безбедност.

Већ у уводном делу, у ком др Костић Шулејић повезује питање стратешке стабилности са ратом у Украјини и могућношћу нуклеарног рата који из истог може проистећи (9), уочава се актуелност и релевантност ове монографије и постављају се темељи за концептуализацију њеног експланаторног капацитета и у неким другим потенцијалним конфликтима. Основна теза на којој се студија заснива је да ће „стратешка стабилност и контрола стратешког наоружања, без обзира на растућу мултиполаризацију, „остати и даље концентрисана око билатералног односа снага САД и Русије, свеобухватности система контроле наоружања у чијем су оне центру, као и посвећености других држава непролиферацији” (16). Ову тезу ауторка тестира применом одговарајућег методолошког апарата у оквиру ове монографије која садржински, уз уводни део, обухвата пет поглавља и закључак.

Први део представља својеврсну ретроспективну студију у оквиру које се, користећи се наративним стилем „с краја према почецима”, односно полазећи од приказа најактуелнијег развоја у преговорима САД и Русије о уговорима о контроли стратешког наоружања, ауторка враћа на токове оваквих преговора након Другог светског рата. Оваквим наративним стилем настоји се направити увод у објашњење разлика у концепцијама стратешке стабилности за време Хладног рата, у постхладноратовском периоду и данас (тзв. „три нуклеарна доба”). Како наводи др Костић Шулејић, током периода Хладног рата стратешка стабилност формирана је око САД и СССР, у оквиру режима контроле наоружања који се заснивао на начелу „загарантованог уништења”, уз кључну улогу очувања способности за други нуклеарни удар (27). Додатни елемент хладноратовске концепције представљала је и свеобухватност контроле наоружања (од непролиферације до смањења стратешког офанзивног наоружања), као и „једнакост–неједнакост”, који подразумева да су „једино ове две државе са нуклеарним наоружањем везане формалним инструментима контроле, док

су остале изразиле политичку обавезност на одржавање минималних нуклеарних снага до коначног разоружања” (28). Оваква концепција стратешке стабилности задржала се и након завршетка Хладног рата, све док „отопљавање” односа на релацији САД–Русија и нове асиметричне претње, попут тероризма, нису скрајнули антагонизам ове две државе као кључни елемент одређења стратешке стабилности. Ипак, према ауторки, подозривост Русије према америчком наоружавању за борбу против ових претњи довела је до поновног ангажмана руске стране у овом домену, а тиме и до повратка хладноратовске концепције стратешке стабилности зависне од САД и Русије у игру. Имајући у виду трајне стубове стратешке стабилности које ауторка одређује, једначину стабилности у савременом добу компликује појава нових врста оружја, вертикална пролиферација нуклеарног оружја и чињеница да нису све државе са нуклеарним наоружањем обухваћене уговорном контролом и смањењем. САД се залажу за укотвљавање Кине у споразуме о контроли нуклеарног наоружања, иако кинеска страна није заинтересована да учествује у оваквим преговорима. С друге стране, Русија инсистира на томе да, ако се укључи Кина, и Француска и Велика Британија морају бити за тим столом, јер их види као део „америчке или западне стране против које мора да одржава паритет” (44). И поред свих несугласица на релацији Вашингтон–Москва, ауторка сматра да „и САД и Русија активно раде на проналажењу формуле за одржавање стратешке стабилности и контроле наоружања у мултиполарном свету” (48).

Друго поглавље започиње прегледом званичних политика употребе нуклеарног наоружања и нуклеарног арсенала САД и Русије, што је само по себи врло значајно. Међутим, може се рећи да се највећи допринос поглавља огледа у смештању узрока рата у Украјини у исходе преговора о изменама европске безбедносне архитектуре између САД и Русије. Ауторка разматра два модела нове безбедносне сарадње у Европи које је Русија понудила пре избијања интервенција у Грузији, односно Украјини, а који су одбијени од стране НАТО-а и САД. Како др Костић Шулерић наводи, суштинска питања раздора између НАТО држава, с једне, и Русије, с друге стране, налазе се у разумевању начела слободе приступања војним савезима, односно недељиве безбедности и баланса снага у свим врстама наоружања и трупама у Европи. Такође, аспирације НАТО-а ка ширењу према Источној Европи, првенствено ка Украјини и Грузији, с руске стране се посматрају нарушавањем Договора о коначном решењу немачког питања

из 1990. и Оснивачког акта између Русије и НАТО-а из 1997. године. Ово поглавље разматра и дебате поводом контроле стратешког наоружања, односно дебате између националних политичких партија о стратешкој стабилности у контексту продужења Новог START-а, које су се у периоду 2010–2022. одвијале у САД и Русији, као државама са највећим стратешким арсеналима. Др Костић Шулејић сматра да ће се дебата око нове америчке нуклеарне политике наставити несмањеном жестином и у наредном периоду (79), уз поделе у вези са политиком „не-прве употребе” нуклеарног наоружања унутар и ван САД, али да исто тако не види да ће се ова политика у скорије време променити. Поделе око Новог START-а постојале су и у Русији, а једна од забринутости са руске стране јесте гаранција да се дефанзивни системи неће конвертовати у офанзивне, обухват америчких конвенционалних снага брзог удара и спречавање милитаризације свемира.

Трећим поглављем адресирана су спорна питања која се односе на свеобухватни карактер, односно трајно начело стратешке стабилности. Полазећи најпре од контроле конвенционалних снага у Европи, ауторка разматра процес настанка и измена, али и проблеме у ратификацији адаптираног Уговора о конвенционалним снагама у Европи (CFE) (који пре свега проистичу из односа снага САД и СССР/Русије у Европи), као уговора који је требало да представља стожер режима контроле конвенционалних снага у Европи. Украјинска криза онемогућила је даље преговоре по овом питању који нису ни до данас настављени, посебно због оружаног сукоба који почиње 2022. године. И повлачење САД из различитих уговора о контроли наоружања свакако је представљало додатан ударац режиму контроле наоружања у Европи (101). Овако окрњен, режим није био довољно способан да ограничи новонастајућу трку у наоружавању отпочету руском модернизацијом војске, коју су потом следиле и САД, а уз узајамне оптужбе о кршењу међународног права оваквим деловањем. Осим модернизације интерконтиненталних балистичких ракета, Русија се дала и у развој неких нових стратешких капацитета, опробаних и током рата у Украјини. С друге стране, америчка модернизација војске суочена је са немогућношћу „даљег продужавања века трајања свих стратешких капацитета и потреба њихове замене” (105), али и САД предузимају потребне кораке како на решавању овог проблема тако и на развоју нових способности свог нуклеарног арсенала. У овом поглављу детаљно су објашњени такви кораци које су обе стране предузеле, а уз то су адресирана и питања нових домена ратовања који

укључују: сајбер и свемирски простор и с тим повезаним антисателитским наоружањем и противракетном одбраном; увођење дигитализације и вештачке интелигенције у оружане системе итд, и питања импликација оваквих иновација (109–111). Противракетној одбрани и њеном обухватању под режим контроле наоружања посвећен је цео један одељак овог поглавља, уз повезивање наглог раста важности овакве врсте наоружања са праксом прокси ратова и употребом балистичких ракета, које су виђене као највреднија врста оружја за земље Трећег света (113). У овој студији ауторка настоји да обухвати и питања нестратешког наоружања и токове преговора о истом између преваходно САД и Русије. Она наводи да је питање ове врсте наоружања, пре свега с руске стране, актуелизовано кризом која у Украјини почиње 2014. године и наводним усвајањем доктрине „ескалације ради деескалације” од стране Русије (121). Иако у искушењу да отпочну са развојем додатних нуклеарних капацитета, САД су од тога (за сада? – подвукла А.М.) одустале. Услед свих ових ескалација које су довеле до крњења режима контроле наоружања уопште, др Костић Шулејић сматра да постизање новог уговора о контроли нуклеарног наоружања, који би наследио Нови START, у овом тренутку делује немогуће (123), истичући у први план проблеме транспарентности и верификације таквог споразума узроковане тренутном ситуацијом у односима војних сила. Иако продужен до 2026. године, Русија је почетком 2023. суспендовала његову примену. Међутим, постављајући питање последица неуспеха у контроли стратешког наоружања по шири режим непролиферације, ауторка исправно запажа да је начело непролиферације нешто с чим се слажу и државе које поседују нуклеарно оружје. Ипак, државе које не поседују нуклеарно оружје и оне са мањим нуклеарним арсеналом у највећој мери инсистирају заправо на смањивању нуклеарних арсенала два највећа поседника – САД и Русије. Управо због тога, др Костић Шулејић истиче да се „постојање споразума о контроли наоружања између ове две силе и непролиферација налазе у односу узајамне међузависности и представљају једну од основа стратешке стабилности” (128–129). Додатно, ауторка сматра да дијалог о стратешкој стабилности између САД и Русије, актуелизован због нужности преговора о томе да ли ће Нови START бити продужен или не, највероватније неће бити настављен док траје сукоб у Украјини (138).

Попут другог, и четврто поглавље почиње прегледом званичних политика употребе нуклеарног наоружања и нуклеарног арсенала, али у овом случају Кине, Француске и Велике Британије. Уз чињеницу да се квалификују као државе са нуклеарним наоружањем, и ове три државе, као и САД и Русија, имају заједничко то што ниједна од њих нема намеру да потпише Уговор о забрани нуклеарног наоружања који је ступио на снагу јануара 2021, и све сматрају да Уговор о непролиферацији (NPT) треба да представља кључни оквир нуклеарног разоружања. Основни проблем NPT-а је у правним обавезама и верификацији: док се много више пажње посвећује непролиферацији, процес разоружања нема никакав механизам који би уговорно обухватио све земље са нуклеарним оружјем (147). Додатно, у оквиру ове петорке само су САД и Русија уговорно обавезане на контролу и редукцију нуклеарног и стратешког наоружања, док су остале три државе обавезане само мултилатералним споразумима општијег карактера и политичким гаранцијама. Велика мањкавост лежи и у чињеници да постоје и друге државе, изван ове петорке, са нуклеарним арсеналом, али да се оне налазе изван система NPT-а (148). У овом поглављу се најпре разматра нуклеарни потенцијал Кине, почевши од односа Кине са САД, која је у америчким стратешким документима као „највећи стратешки изазов и претња САД у будућности” (149). Претећу улогу Кине у већој или мањој мери виде и амерички савезници попут Јапана, Јужне Кореје, Аустралије, али и Француске и Велике Британије. Осим што својом улогом такмаца нарушава односе снага између САД и Русије и тиме подрива неопходан елемент тренутне концепције стратешке стабилности, проблем с кинеским нуклеарним наоружањем јесте и увећање овог арсенала на нетранспарентан начин (154). Политику Кине по питању транспарентности ауторка објашњава термином „контигентна транспарентност”. Уз преглед стратешких способности Кине наводе се и мотиви за њихову експанзију, који у најкраћем подразумевају готовост за делотворну реакцију на потенцијална америчка деловања. С друге стране, САД кинеску експанзију види као настојање за успостављањем регионалне хегемоније (160). Ставови кинеске стране у погледу преговора за унапређење режима контроле нуклеарног наоружања се, према др Костић Шулејић, заснивају на два битна момента: 1) Кина жели статус велике силе, али не жели да учествује у преговорима о стратешкој стабилности докле год је она одређена искључиво улогом САД и Русије, и 2) Кина је један од највећих заговорника постизања међународног споразума о

ограничавању употребе нуклеарног наоружања (167). Када је, пак, реч о Француској и Великој Британији, ове државе у начелу се противе усвајању политике „непрве употребе”, пре свега због тога што не желе притиске за промену својих званичних политика о употреби нуклеарног наоружања (170), односно желе да задрже статус „двосмислености” могуће употребе. Ипак, у овом поглављу наглашава се и да је основна разлика између Француске и Велике Британије управо зависност од америчке нуклеарне политике и њеног курса, при чему се британске нуклеарне снаге означавају као зависне од америчких, док у исто време Француска улаже напоре на независност и од Вашингтона и од Москве (173–174). Ипак, и поред ових разлика обе државе посвећене су узајамној одбрани (175). Када је реч о њиховој улози у контроли стратешког наоружања, ауторка наводи да је став САД и НАТО савезника увек био да француске и британске снаге треба да буду искључене из руских и америчких преговора, док је Русија инсистирала да се оне укључе због притисака САД да се Кина укључи у преговоре. Уз то, Француска и Велика Британија, инсистирајући на непостојању паритета снага и успостављању стратешки сигурног окружења, позивају САД и Русију да смање своје нуклеарне арсенале пре него што би евентуално приступиле овим преговорима (182).

У последњем, петом делу ове монографије фокус је на Индији, Пакистану, Северној Кореји и Израелу, као државама са постојећим и претпостављеним нуклеарним арсеналом, али изван NPT система. Уз преглед њихових политика употребе нуклеарног наоружања и приказ њихових нуклеарних капацитета, ове државе укључене су због чињенице да утичу и на стратешку стабилност. Кључни разлог њиховог учешћа у трци у наоружању јесте регионална безбедносна динамика, деловање САД у њиховим регионима, а у случају кинеских „суседа” то је свакако и деловање Кине. Ипак, модел стратешке стабилности је до сада одржаван и поред чињенице да ове државе имају нуклеарне капацитете, будући да су оне, као и Кина, Велика Британија и Француска, следиле политику поседовања „минималних способности неопходних за одвраћање” (194). Поред нуклеарних способности и доктрина Индије, Пакистана, Северне Кореје и Израела, и у овом поглављу се, као и у претходним, анализирају могућности односних држава за учешће у режимима контроле нуклеарног наоружања. С тим у вези, др Костић Шулејић наводи да је „вероватноћа да ће ове државе ући у режиме контроле наоружања који би могли да ограниче или редукују њихове растуће нуклеарне способности мала”, али да се „неки

вид укључивања ових снага у контролу нуклеарног наоружања мора успоставити” (209).

Ова монографија показује да криза мултилатерализма обухвата све сфере међдржавних односа, и да област контроле наоружања такође на то није имуна (219). Монографијом „Стратешка стабилност у мултиполарном свету” др Марина Костић Шулејић даје не само преглед актера који су од кључног значаја за контролу наоружања на глобалном нивоу, већ и њихових међусобних односа, интереса и детерминанти њиховог деловања у међународној арени. Структура ове монографије, која омогућава постепено увођење читаоца у тематику, умногоме олакшава разумевање сложености међдржавних односа и опречних интереса у преговорима за успостављање режима контроле наоружања на глобалном нивоу. Све ово, уз актуелност и релевантност спроведеног истраживања, доприноси едукативном значају монографије за стручну, али и ширу заинтересовану јавност.